

**ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ”
ФИЛОСОФСКО-ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ЕТНОЛОГИЯ”**

Анелия Илиева Авджиева

МОБИЛНОСТ, ДЖЕНДЪР И СОЦИАЛНИ МРЕЖИ ПРИ РОМИТЕ

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за придобиване на образователна и научна степен „доктор”

Област на висшето образование 3. Социални, стопански и правни науки

Професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата

Докторска програма: Социална антропология

Научен ръководител:
доц. д-р Добринка Парушева

ПЛОВДИВ 2017

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита на заседание на Катедра „Етнология” на Философско-исторически факултет на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски”, гр. Пловдив.

Настоящият дисертационен труд „Мобилност, джендър и социални мрежи при ромите” е с общ обем от 342 страници, от които основен текст (благодарности, увод, три глави, заключение и библиография) – 219 стр. и приложения (откъси от интервюта, откъси от теренен и аудиодневници, ментални карти на пространства и мрежи и снимки) – 117 стр. Текстът в изложението е подкрепен от две фигури и две таблици. Цитираната библиография включва 195 заглавия на български и английски език, както и 13 интернет източника.

Състав на научното жури: Проф. д.н.к Маргарита Карамихова

Проф. д-р Пламен Бочков

Доц. д-р Магдалена Елчинова

Доц. д-р Алексей Пампоров

Доц. д-р Добринка Парушева

Публичната защита на дисертационния труд ще се проведе на 15.12.2017 г. в зала „Компас“ на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски”. Материалите по защитата са на разположение в Катедра „Етнология”.

МОБИЛНОСТ, ДЖЕНДЪР И СОЦИАЛНИ МРЕЖИ ПРИ РОМИТЕ

Съдържание на дисертационния труд

БЛАГОДАРНОСТИ

УВОД

ГЛАВА I. ОТ ТЕРЕНА КЪМ ТЕОРИЯТА

1. Трудности, методология и изследователски терени

За проучваните общности и други трудности

Методология

Терени и пространства

Квартал „Столипиново”, град Пловдив

Село Белозем, община Раковски, област Пловдив

2. Към теоретичния поглед

Теоретична рамка и понятия

Жената, семейството и общността

ГЛАВА II. ЖЕНСКАТА МОБИЛНОСТ В ПОЛЕТО НА МЕЖДУНАРОДНИЯ ТРУД.
СТРАТЕГИИ И ПРАКТИКИ

1. Полето на международния труд

Куфарната търговия

Трудът си е труд – селско стопанство и нискозаплатен труд в чужбина

Социални мрежи в полето на труда

2. Мобилност и граничност

Разкази за пътя. Статичност и движение

Договаряне в семейството и ромската жена

ГЛАВА III. СОЦИАЛНИ МРЕЖИ И ОБМЕНИ – ОТ СУБЕКТА КЪМ ОБЩНОСТТА

1. Пространства на обмен и полета за обмен – социален капитал на жените

„Не се иска тарикатлък, а акъл” – шофьорската книжка и ромската жена

За парите, получаването на помощи и взимането на вересия

Инвестиране и реципрочност

2. Символи и информация

Пътуващата жена – граници и диспозиции

Символни обмени и борби на жените – доверие, чест, престиж, репутация

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

БИБЛИОГРАФИЯ

ПРИЛОЖЕНИЯ

1. Интервюта

Интервю № 1

Интервю № 2

Интервю № 3

Интервю № 4

2. Откъси от теренен дневник и аудиодневници

Откъси от теренен дневник

Откъси от аудиодневници

3. Ментални карти

Ментални карти на пространствата

Ментални карти на мрежите

4. Снимки

Снимка 1

Снимка 2

Кратко представяне на дисертационния труд

Проблемна ситуация, актуалност и значимост

Мобилност, джендър и социални мрежи са преплетени в съдбите на повечето човешки животи, а изследванията, свързани с тях, са океан от академично знание. С новите масови средства за транспорт – автомобили, влакове, самолети и тяхната честота и техническа усъвършенстваност, все повече хора имат възможността да се придвижват бързо и често от едно географско пространство в друго. Силата на информацията (Кастелс 2004; 2006), социо-културната реалност (Malkki 1992; Curran, Saguy 2001; Cresswell 2006), мрежите от социални контакти (Boissevain 1974; Granovetter 1983; Барова 2008) и нуждата от подобряване на условията на живот, погледната през труда и икономическото състояние, са някои от точките, около които се изгражда академичното знание за мобилността и социалните мрежи на индивидите.

Ромите в България са второто по големина малцинство след това на турците. В настоящето, те са превърнати от макрообществото в „проблем”, който трябва да бъде разрешен. „Проблемът” касае техните семейства, местата им за живеене, трудова им заетост и здравната им култура, предизвикващи редица дискусии. Ромите от различните общности в България все по-често се придвижват в опит за търсене на възможности за работа в чужбина. Жени, мъже и деца са включени в различни практики за мобилност и социално взаимодействие, което може да се проследи в мрежите от социални контакти за обмен на различни видове капитал.

Голяма част от изследванията, които обръщат внимание на миграционните посоки на ромите, ги проследяват предимно исторически, но не толкова като съвременен феномен. Изключения, разбира се, има. Още повече, тези изследвания са насочени предимно към миграцията, а не към мобилността на ромите, свързвана с набор от различни практики, които не могат да бъдат определени като миграционни. В допълнение, джендър аспектът не е изследван задълбочено, що се отнася до мобилността и труда, а обмените в социалните мрежи не са предмет на цялостни проучвания, отново с малки изключения.

С оглед на описаната ситуация, дисертационният труд цели да допринесе за допълване на знанието за мобилността на ромските жени и взаимовръзката между тази

мобилност и мрежовите обмени. Той представлява задълбочено изследване на два случая на две трудово мобилни жени и техните семейства от две различни пространства – една махала в един градски квартал и една селска махала, определяни като „ромски”. Той не засяга всички ромски общности в България и не предлага обобщения: това би било не само погрешно, но и неетично при което и да било изследване, отнасящо се до ромската проблематика. Тези общности се различават по много и различни белези – (само)определяне, език, обичаи, културни специфики, места на обитаване, както свидетелства и собственият ми, и на не малко колеги теренен опит. Още повече, динамиката при ромските общности, отнасяща се до начина им на живот, жизнените стратегии и практиките, свързани с всекидневието, празничността, културните специфики, социалните профили и местата за живеене, обуславя нуждата от акцентирание върху ситуативността и мозаичността, а не върху извеждането на модел.

Изборът да се изследват два случая беше провокиран, от една страна, от трудностите на терена, а от друга, от убеждението, че социалният микроскоп може да бъде успешен подход в случая. Представителите на изследваните случаи са семейства, които имат икономическата възможност да бъдат трудово мобилни в чужбина – да си закупят билет и да се подготвят за пътуването. Събеседниците си наричам *роми*, както и *цигани* и още *турчеещи се роми*, на база както на тяхната самоидентификация, така и на външната идентификация и свързаността им с пространствата на живеене. Тези назовавания не показват лична оценка или пренебрегване на начините им на самоопределяне, а произтичат от целите и задачите на дисертационния труд.

Изследваните случаи

Проучването е на две семейства в две различаващи се пространства – с. Белозем, обл. Пловдив и кв. „Столипиново” в град Пловдив. То беше проведено заедно с колегата Светослава Манчева, която работеше по различна изследователска тема. В центъра са мобилните жени – Айлин и Мима и именно чрез тях и техните описания са представени мрежите, връзките и различните обмени на капитал. За разлика от Белозем, който е нов терен, в „Столипиново” вече са проведени изследвания през 2011 и 2013 година. Но и двете жени и техните семейства са събеседници, с които не са провеждани разговори и наблюдения в предишни проучвания.

Цел и задачи на дисертационния труд

Целта на дисертационния труд е да се изследват социалните мрежи, връзки и обмени, които задвижват и поддържат движението на трудово мобилни жени, които живеят в махали и места, определяни като „ромски”. Това се случва чрез наблюдение на спецификите, възможностите и (жизнените) стратегиите за придвижване на индивида, на неговия опит в движение (житейски, социален, културен). *Социалният пол* или *джендър*, свързан с ролите, функциите и образите и на мъжете и жените, е един от инструментите на изследването. Другият инструмент е *мобилността* и по-точно трудовата мобилност, проследена в две практики – куфарна търговия и трудова мобилност в чужбина за работа на нискозаплатени позиции. Във фокуса на вниманието са жените от двата изследвани случая и около тях е изградено както теренното изследване, така и анализа на емпиричния материал. Мъжете също присъстват и не са изключени, тъй като са част от семейството, смятано за основа на социалната организация в проучваните групи.

Задачите, които са поставени се отнасят до:

1. Проследяване на обмените в 4 полета: на международния труд, икономическото, информационното и социо-културното;
2. Преминаване от индивида към общността – от индивидуалните мрежи към тези, които действат на общностно ниво;
3. Наблюдение на специфичните женски умения, усет, знание и опит за „оплитане” на мрежите;
4. Поставяне във фокуса на вниманието на трансформациите на капитал и начините, по които жените оперират със социалния и символен капитал.

Изследователски въпроси и теза

Изследователският *въпрос*, на който теренното проучване имаше за цел да отговори, беше: *По какъв начин мобилността и социалният пол влияят върху социалните мрежи при ромите?* Няколко са *подвъпросите*, на които е търсен отговор, като всяка една глава от дисертационния труд се стреми да отговори на част от тях. Първите два са свързани с методологията и теоретичната рамка на изследването:

- Какви са спецификите на подхода и методологията при проучване на теренните пространства?

- Как е изграден теоретичният скелет на изследването имайки предвид, че теренната работа е водеща?

Останалите въпроси подкрепят основния изследователски въпрос и задълбочават в проучването на социалните мрежи и обмени:

- Какви са мобилните практики на жените в полето на международния труд?

- Какви стратегии си изграждат жените и какъв капитал обменят?

- Как жените използват своя социален капитал в икономическото и информационно поле?

- По какви начини жените използват своя усет за „оплитане на мрежите”?

- Как се обменя символният капитал в мрежите на мобилните жени и мъже?

Като резултат от теренната работа се оформи *тезата*, че жените, които са трудово мобилни, боравят по-умело от не-мобилните със своите умения и знание за „оплитане” на социалните мрежи и инвестиране в и използване на социалния им капитал. Тази теза се потвърди в процеса на обработка на теренния материал и неговия анализ.

Методология на изследването

Изследването залага на *сравнението* на два семейно-родови случая в пространства, конструирани като „ромски” махали и квартали. Изходните маркери, по които е конструирано то, са: на първо място пространственият; на второ място, трудът и работата в условията на мобилност; и на трето място – обмените в мрежите при наличието на вече изброените два маркера. Към събирането на информация подхождам отдолу-нагоре, поглеждайки както емически, така и етически към изследваните общности. От значение е, че цялостното проучване беше осъществено при водеща роля на терена и изграждането на теоретичния скелет се случи на база на събраните емпирични данни, при тяхната обработка.

Проучването не се осланя на една дисциплина, а поглежда на поставените проблеми през различни полета на научното знание. Това се случва чрез методите на география на човека (*human geography*) и пространството като създавано от и създаващо представи. Задълбочаването в социалните взаимоотношения и взаимоотношки може да се разглежда като част от полето на социологията. И последно, дълбокият поглед към индивида, към неговите културни и социални роли и динамиката в промяната на образите му, се разгръща чрез методите на антропологията като наука за разбиране на Другия.

Подходът е *мрежови* и проследява как женските трудови мобилности и социалните мрежи си взаимодействат в конкретно зададения контекст на изследваните случаи в градската и селска среда. В случая, мрежите са тези, които консолидират общностите и спомагат за очертаването на техните физически граници, заедно с обитаването на пространството, оградено от различни символни граници и процесите на социално и културно взаимодействие. Именно чрез мрежовите взаимоотношения и социални връзки на микро и мезо ниво са очертани траекториите на обмен и комуникация, пряко засягащи създаването и използването на стратегии. Няколко са отправните точки:

- 1) деконструиране на родствените отношения;
- 2) разглеждане на властта през джендър, договарянето, символния капитал и социалната мобилност;
- 3) засягане на образованието през културния капитал и договаряне на жените;
- 4) описание на географската мобилност чрез платения труд, както и чрез „женските работи”.

Използваните методи са качествени и включват: изследване на случай; етнографско описание и времеви-пространствени дневници; участващо и фокусирано наблюдение; интервюта; аудиодневници; ментално картографиране на пространства и мрежи; сравнителен, контент и мрежови анализ.

Теоретична рамка и понятия

Социологът Пиер Бурдийо (1997; 2003; 2005; Бурдийо, Вакан 1993) обръща внимание на *мрежите*, като ги разглежда чрез обмените на различни видове *капитал* в

различните *полета на обмен*. Този прочит следвам и аз. Бурдийо разглежда мрежата като оплитаща контурите и границите на различните полета, които социалните актьори познават, владеят и в които обменят различни по вид и сила капитал. В тях те могат да оперират с набора от капитал, което се свързва с техния специфичен *хабитус* и им позволява да играят в полето и да препрограмират правилата, задвижващи обмените в него.

* * *

Изложеното дотук (проблемна ситуация, основни изследователски полета, нуждата от изследването, целта и задачите, изследователския въпрос и подвъпросите, на които е търсен отговор, методологията и терените) е представено в **Увода** на дисертационния труд и отчасти в **Глава I**. Смятам изложените аспекти за основополагащи, поради което се спрях най-напред на тях. По-надолу ще представя накратко съдържанието на трите глави и заключенията, до които съм достигнала. При описанието на първата глава някои повторения са неизбежни.

Глава I: ОТ ТЕРЕНА КЪМ ТЕОРИЯТА

Първата глава има за цел да представи спецификите на терена и теренната работа и избора на терминология и понятиен апарат, произтичащ от проведеното теренно проучване, като отговаря на двата изследователски подвъпроса, свързани с методологията и теоретичната рамка, чрез поглед отдолу-нагоре:

- Какви са спецификите на подхода и методологията при проучване на теренните пространства?
- Как е изграден теоретичният скелет на изследването имайки предвид, че теренната работа е водеща?

Главата е разделена на емпирична и теоретична част. В емпиричната част са дискутирани трудностите, които са свързани с категориите и начините на идентификация на хората от изследваните места – *роми, цигани, турци* или *турчеещи се роми*. Дефинирането на изследваните общности като ромски или цигански намира основание както в теоретичната изследователска рамка, свързана с циганологията или *Romani Studies*, така и вследствие на консултации с различни утвърдени специалисти,

млади учени и колеги. Очетани са трудностите, пред които един етнограф е изправен – навлизането в терена и печеленето на доверие. Поставени са спецификите на провеждане на теренна работа „по двойки” в присъствието на друг изследовател-антрополог, който също провежда проучване и поради това събеседниците са общи, но изследванията имат различни изходни предмет и въпроси на изследване. За описването им е използван авторефлексивен подход. Представени са методологията и методите за събиране и анализ на информация.

Описани са двата терена и семейства – в кв. „Столипиново”, гр. Пловдив и в с. Белозем, обл. Пловдив, сходните и различни белези на изследваните случаи и пространство, на основата на които са построени сравнителният и мрежовият подходи. Очертани са спецификите на местата на живеене, семействата, международния мобилен опит и социално-икономически статус на Айлин от „Столипиново” и Мима от Белозем.

Теоретичната част представя понятийния скелет на проучването, както и основните изследователски полета, заедно с преглед на литература по темите на изследването. Теоретичната рамка се опира на трудовете на Пиер Бурдийо. *Поле* е конструирано чрез социалните мрежи на социалните актьори, като чрез тях неговите граници са оплитани или разплитани. Това оплитане и разплитане е динамично случващо се и се свързва с тяхното специфично въплътено знание, тоест, техният хабитус, както и с придобитите, спечелени или усвоени знания, умения и компетенции. Актьорите, които действат в съответното поле-мрежа, познават правилата му и играят в него, включвайки се в символните борби и поставяйки залог за опериране с и акумулиране на капитал в обмените в различните полета. Джендър аспектът, както и мобилността се използват в хода на целия труд като инструменти, чрез които е подходено към предмета на изследване – социалните мрежи и обмени. Жените имат централната роля и през техния поглед, роли, образи, опит и хабитус са очертани мрежите на договаряне и обмен на символна власт в темпоралната рамка на трудовата мобилност – преди, по време и след придвижването и в символните пространства на социално взаимодействие на три нива – микро (индивид-индивид), мезо (семейство и общност) и макро (общност (семейство)-общество).

Уточнена е употребата на основните понятия и аналитични инструменти. Тук са включени троицата *поле-капитал-хабитус* (по Бурдийо), *мобилността* като въплътено действие, което надскача идеята за движение (по Cresswell), *социалният пол* или

джендър и свързани с него роли, образи и функции, поглед към *миграционните изследвания* в България и в международен аспект, както и подходи към тяхното проучване в различни дисциплини, *социалният капитал* и *мрежи* (по Бурдийо и Voissevain), разликите в понятията за *труд* и *работа*, за (*жизнената*) *стратегия* и ролята на *институцията*, *семейството* и *тялото*. Разгледани са женските образи, роли и функции в семейството и общността. Поставен е акцент върху начините на разпределение на джендър ролите, свързани с труда и работа емически, през погледа на събеседниците, както и етически, от изследователска перспектива.

Понятията за труд и работа и мобилността пряко се отнасят към социалните мрежи и действащите в тяхното пространство норми. Поглеждането им чрез образите, ролите и функциите на ромската жена – социалният актьор, който действа в тях – насочва към по-детайлно разнищване на връзките, активаторите и динамиките на тяхното задвижване.

Глава II: ЖЕНСКАТА МОБИЛНОСТ В ПОЛЕТО НА МЕЖДУНАРОДНИЯ ТРУД. СТРАТЕГИИ И ПРАКТИКИ

Във втора глава вниманието е насочено към две дейности в полето на международния труд, респ. икономическото поле, отнасящи се до ромските жени – куфарната търговия и работата в западноевропейски държави и Гърция и Кипър. Тя се стреми да отговори на подвъпросите, свързани с очертаване на мобилните практики и жизненни стратегии на жените в икономическото поле и полето на международния труд, и обменяният капитал:

- Какви са мобилните практики на жените в полето на международния труд?
- Какви стратегии си изграждат жените и какъв капитал обменят?

Трудовите практики са различни – селско стопанство, почистване, проституция – все нискозаплатен труд, процъфтяващ в сферата на неформалната икономика. В тази глава са описани *мобилният опит* и *капитал* на жените, значението на икономическия капитал, ролята на семейството, стратегиите за трудова мобилност и мрежите и връзките, които жените и техните семейства мобилизират като задвижващи механизми и активатори. Договарянето на тези стратегии и последващите ги практики също са

обект на интерес. Важни са опита в мобилност, разказите за пътя и мобилния капитал, както и неговите трансформации.

Полето на международния труд се съдържа в икономическото поле, което Бурдийо определя под общия принцип „бизнесът си е бизнес” или „работата си е работа”, и – както се очаква – основният капитал, който определя наличието на и оперирането с властта, е икономическият. Ясно се очертава и културният – този, чието възпроизводство е подпомагано от училището като институция, обхващайки изцяло бурдийовистката мисловна рамка. Особеността му е, че то се разпростира в различни пространства, мислени като статични места, които са „оградени” на три нива: 1) частното – респ. дом; 2) публичното – и по-конкретно махала, квартал, селище, регион и 3) нивото, свързано с преминаване на границите на дома, квартала, града, региона, държавата. Обмените в очертаните полета преминават от микро- на мезо ниво – от субекта към общността (семейство и местна/махленска общност), а акцентът е върху противопоставянето между *труд* и *работа*, което не се използва във всекидневното говорене на събеседниците, а е нужно за анализа и синтеза на информацията.

Жените, които пътуват и изкарват пари, в „Столипиново” и Белозем не са нещо абнормално, дори напротив – често е нужно те да подпомагат семействата си. Плановете относно практиките имат несигурна природа и тесен времеви отрязък за подготовка и са договорени в семейството – кой ще замине, как ще замине, къде, какво ще работи, какво ще правят тези, които останат. Стратегическият елемент се свързва с употребите и изиграването на тези диспозиции за по-дълго оставане у дома и „усядане в мобилността”, което също така спомага удържането на образа на жената домакиня заедно с жената „бизнесменка”, както и социалния статус на пътуващите жени. Жената при ромите запълва глобалната икономическа ниша, що се отнася до почистването и селското стопанство, където тя е с предимство пред мъжа. Знанието за трудовите възможности се предава в информационното поле, където информацията за трудовата мобилност като възможности и опит се предава в мрежите от социален капитал на индивида и общността, в сътрудничество с институциите.

Куфарната търговия е една от практиките в полето на международния труд, която ромските жени са овладяли и в повечето случаи е част от неформалната икономика. Тя е позната и припозната от ромите – мъже и жени. Тази мобилна практика способства не само прилагането на женския опит в посоченото поле, като диспозиции в обективните образи и роли на „куфарните търговки”, но и играта за власт в него. Търговията има

както икономически, така и социо-културни, символни и мобилни белези, които очертават нейните специфики като практика в полето на международния труд – повече социални контакти и познати, акумулирани доходи и материални ресурси, знание за начините на пътуване, владенето на друг език, усет за предлагане и търсене на стоки и подобни. Търговците/ките продават основно текстилни и перилни препарати, закупени или от големи пазари в България като „Илиянци” и този в Димитровград, или предимно от съседна Турция. Често се продават турски стоки от всякакъв тип – накити, хранителни продукти, домашни потреби, които се търсят от местните и които могат да задоволят местните вкусове и търсения за потвърждаване на идентичността. Не винаги всички от тези стоки са изложени, те често се намират в домовете на търгуващите.

Другата посока на мобилност следва модела на транснационалната временна икономическа миграция към държави от Западна Европа, Гърция и Кипър и включва множество траектории. Тук понятията за мобилност и миграция се сблъскват поради различията в местата за трудова мобилност (Германия, Италия, Испания, Гърция и пр.), типа извършван труд и различните обмени, които протичат между участниците в икономическото и символното поле. Тези траектории имат значение и за двата изследвани в дълбочина случая на Айлин и Мима, подробно описани в тази глава. Те са по-масово практикувани, предоставяйки повече възможности за труд, в повечето случаи ниско квалифициран и ниско заплатен. Той се характеризира с различна интензивност, времева продължителност, липса на сигурност в заплащането и е с непостоянен характер. Що се отнася до следването на тези траектории и обвързването им с джендър, те често са свързани с работата на жените като проститутки в чужбина – отрицателен образ, който има своите последици и крие рискове за мобилните жени.

Мрежите са разплетени на база на трудовата мобилност на съпрузите и културните символи, които действат след активирането им, а връзките са проследени през гледната точка на жената. Социалните мрежи на ромските жени са очертани в две състояния – латентно и активно, като активното състояние занимава повече изследователските търсения. Мрежите на двете основни събеседници-жени и различните линии и точки на активация в тях биват захранвани и поддържани по различни начини, а не само с оглед на взаимноизгодата, свързана с труда. Наблюдаваните жени използват социалния си капитал за постигането на определени цели, а увеличаването на капитала се случва в мрежите и те се превръщат в „плетачки” на паяжината от връзки. По отношение на трудовата мобилност, събеседниците

разчитат основно на своя кръг от полезни познати – тоест тези, за които има знание, свързано с услугата, или активаторът, който може да използват, за да си намерят или да им бъде намерена работа, мислейки пространствено – локално, както и транснационално, или да потърсят и получат помощ, свързана с установяването на новото място.

Що се отнася до труда в чужбина, но и не само, първоначално те подхождат към своите родственици за сътрудничество. Този подход не се различава от трудовите им стратегии на локалното ниво, което не включва преминаване на границата на държавата. На първо място са конструирани семейните и родствени връзки и след това тези с приятели, познати и съ-махленци. За да изградят плана за работа, свързан с мобилността, те разчитат, първо, на своя унаследен и едва след това на социалния капитал, който самите те са придобили/спечелили. Важното в случая е споделянето на социалния опит и различното социално договоряне за труда и мобилността, което се случва в общността и семейството преди, по време и след движението извън границите на дома, махалата, държавата.

В обмените в полето на международния труд от значение са разказите за пътя, мобилния капитал и семейното договаряне. Мобилните жени са изправени пред множество рискове. Движението е опасно, но и атрактивно и вълнуващо, а пътуващият трябва да умее да прилага своите умения и капитал, за да защити своя статус в общността. И докато статичността намалява рисковете за оцеляване на семейството в социо-културен аспект, то движението ги засилва. Познаването и непознаването на мобилния опит са опасни за мобилния индивид, поради несвързаността с опитността като белег, който е придобит, белег, който може да измени образите на мобилното тяло, в съзвучие с неговия социален пол и колективните възприятия за социалните му роли и образи.

По време на пътя се очертава нуждата от постоянно наблюдение на жената от страна на мъжа или друг член на общността. Тази нужда от мъжко покровителство и контрол обяснява нежеланието на съпрузите и синовете да „пуснат” жените да пътуват сами и без да са сигурни кой очаква тяхното пристигане в крайната точка на пристигане (тоест, надеждността не е подсигурана). Това намира основа в традиционните нагласи и дихотомията „мъжко-женско”, която е вкоренена в културните специфики на общността. Образите на трудово мобилните жени са различни – търговки, земеделки, проститутки, чистачки и т.н. Бидейки мобилни, те

имат възможността свободно да обменят информация и знание, знаят как да организират пътуването си, могат да споделят информация и да дадат съвет. Така те може да излязат извън символната забрана за контакт с Другия, непознат мъж, която действа с по-голяма сила когато те са статични, поради наблюдението и контрола на общностно ниво от включените в мрежовите обмени социални актьори.

Важна роля в разкриване на договарянето на употребите на социалния капитал, който е задвижен в обмените в полето на международния труд на жените в изследваните групи, има семейството. Като основен стълб в социалната структура и сцена на договаряне на функции и стратегии, семейството/рода като институция се открива като основен елемент както преди, така и по време на и след женската трудова мобилност. Договарянето в семейството е действие, което определя детайлите в жизнените стратегии на жените.

Ролята на семейството е ключова при намирането на работа, не само при ромските, но и при другите общности в България, но в различни степени. В последните две-три десетилетия жената все по-често се включва активно във взимането на решения, а изискването за споделянето на домакинските задължения и от мъжа все по-често се прочита при семейните взаимоотношения, включително и при тези в настоящото изследване. Жените споделят все по-голяма част от информационния капитал на семейството и символната власт с мъжа, което е предпоставка за тяхната социална мобилност и повишава уменията им за боравене със социалния капитал в мрежите.

Глава III: СОЦИАЛНИ МРЕЖИ И ОБМЕНИ – ОТ СУБЕКТА КЪМ ОБЩНОСТТА

Последната, трета глава, задълбочава в микроказуси от двата изследвани случая, които показват как жените и най-вече хабитусът на мобилните жени се проявява в различни полета – информационното, икономическото и социо-културното. На фокус не е само опитът в движение, или извън квартала или махалата, но и всекидневието и празничността в тях. Погледът към мрежовите обмени е през женските роли в практиките, свързани с тях. Акцент е поставен и върху тези, които са не-мобилни, но са включени в мобилността, както и върху периодите на не-мобилност след мобилността. Символният капитал е основният разглеждан капитал, чиито проявления – чест,

престиж, репутация, доверие – са непрестанно обменяни и променящи се в мрежовите взаимоотношения между индивидите. Потърсен е отговор на последните три изследователски подвъпроса:

- Как жените използват своя социален капитал в икономическото и информационно поле?
- По какви начини жените използват своя усет за „оплитане на мрежите“?
- Как се обменя символният капитал в мрежите на мобилните жени и мъже?

Разглежданите полета-мрежи са икономическото (обмените на икономически и културен капитал), информационното (обмените на знанието за възможностите и границите, уменията, опита, знаците, честта, доверието и престижа), като е засегнато и социо-културното поле (обмяната на културни символи и знаци, социален и символен капитал). В центъра на тези мрежи отново са жените от двата разглеждани случая и връзките, които те очертават, поддържат и активират с оглед на житейските си планове. Проследени са обмените в две свързаности: индивид-индивид и индивид-общност, както в пространството на „тук“ (локалното), така и в това на „там“ (международното).

Договарянето на жените преди, по време и след трудова мобилност в посочените полета включва комуникация и потенциал за комуникация, които се разкриват на няколко различни нива: 1) на ниво семейство; 2) на ниво локална общност; 3) на макро-ниво и комуникация с не-ромите, с Другите. Мима договаря и бизнеса, и взаимоотношенията си с местните в Белозем чрез даване на вересия на нуждаещите се. Айлин договаря мобилните планове както в семейството, така и в социалните си мрежи чрез комуникация по различни канали – в „Столипиново“, но и отвъд границите на квартала, но в едно поле – това на международния труд. Разграничени са *социално от културно договаряне* и ролята на *културния капитал*.

(О)познаването на мрежите на другите се случва чрез постоянна комуникация и обмен на информация – тоест социалният капитал не е само притежание на конкретния социален актьор, но и на група от индивиди, които си взаимодействат в една или повече мрежи на обмен. За да съществува една мрежа, е нужно актьорите в нея да я захранват постоянно, често през различните действия по договаряне, тъй като тя не е „гратис“, нито е самоподхранваща се.

Първият казус – този за шофьорската книжка и жената – е свързан с употребите на културния капитал и показва как се обменя той в мрежите. Това се случва чрез преплитането на социалните връзки, знанието за нуждите на местните, влагането на предприемачески усет и субективен опит за различните му употреби и инвестиране в активатори. Културният капитал от индивидуален в случая се превръща в семеен, а в бъдеще се планира и като общностен, тоест бива институционализиран, но не чрез формалните, а чрез неформалните институции. Знанието за притежанието му е знание за активатори във връзките, а умението за използването му е свързано със символното измерение на този капитал и вплитането му в мрежовите полета чрез силата на символната власт, чийто владетел в случая е семейството – жената и мъжът.

Вторият казус – даването на вересия – може да бъде разгледан като практика на социално договаряне на социални роли, която има пряка връзка с инвестирането в активатори в социалните мрежи и очакванията за реципрочност. Както показват примерите, жената е в основата на нейното провеждане, но и мъжът също има роля на изпълнител. Събеседниците считат, че жената притежава по-голямо чувство на съпричастност, свързано с емоционалната подкрепа, като даването на вересия не е единствено икономическа по своя характер практика с отложено провеждане, но играе роля и за поддържане на цялостта на локалната общност и утвърждаване на позициите и ролята на участващите в нея. Даването на вересия има и мрежови характер, който се наблюдава чрез властта на жената да определя практиките в местната общност чрез нейното социално знание и информираност за социалните актьори в локалната мрежа. Оперирането със социалния капитал в мрежата, която дефинира пространството, се свързва с женския хабитус, що се отнася до инвестиране и реципрочност – действия, които се съдържат в мрежовите отношения на активните социални връзки и тези, които стратегически биват активирани.

Друг казус, свързан с даряването, показва, че то е основен елемент за инвестирането в и поддържането на социалния капитал, както и на договорните отношения. В социо-културното поле, оплетено от различните връзки, които действат като активатори на обмен на капитал, се разиграват действия, които манипулират социалния статус, въз основа на различните позиции, които социалният актьор заема. Така с управлението на *мобилния си капитал*, Айлин има възможността да закупи немски лакомства и да ги раздаде на своите съ-махленци, които очакват това от нея.

Чрез мобилния капитал, Айлин оперира и с икономическия капитал, който успява да генерира, работейки в Германия, и да го трансформира в символен.

Реципрочността в мрежите в полетата на жените, както и на мъжете, е необходимо условие за опериране със социалния капитал. На първо място тази реципрочност се прочита в родствените мрежи, но съществува и се затвърждава и в локалните – тези, които действат в пространството: културно обусловено и социално конструирано. За Мима и Айлин инвестирането и реципрочността не подлежат на условност, която да легитимира тяхната и на семейството им власт. Напротив – чрез тези практики те не само затвърждават своите позиции в мрежите си въз основа на джендър ролите си, както и тези, свързани с труда, който извършват. Освен това те използват и придобитите си умения, вплитайки ги в жизнени стратегии, пряко съотнасящи се и с техния мобилен опит в полето на международния труд и в семейството. Жената е тази, която подsigурява непрестанно даване, взимане и връщане между силните връзки в мрежите, като санкцията при неизпълнението му отправя към понижаване на надеждността и нивата на доверие в мрежите на взаимодействие – тоест засяга символния капитал на социалния актьор. Така „женската работа“ се явява „работата“ по договаряне на културните норми, свързани с доверието в споделянето и припознаването на важността на силата на връзките.

И на двата терена жените активно инвестират в увеличаване на социалния си капитал, прилагайки своите социални умения както стратегически, така и *ad hoc* – ролята им на медиатор между поколенията, семейната група, общността, институциите и с външни. Жената постоянно оперира с информация – поради непрекъсващата комуникация в мрежите, които се характеризират с определена гъстота и в които тя разчита на социалния пол, социалния статус (неомъжена, омъжена, вдовица), възрастта, местата на комуникация и мобилния опит – и постоянно я манипулира. Това вероятно е причината тя да има медиаторската роля в общността и към нейния образ да бъдат придобити черти, които непрестанно да променят или застрашават символното му легитимиране. При изследваните общности „доброто качество жена е жената-домакиня“, а жената, която притежава собствен икономически и символен капитал, с който да оперира извън джендър мрежите и тези на местно ниво, все по-трудно удържа това „добро качество“.

Различните мобилни практики пораждаат и различни позитивни или негативни представи в мисленето на женските мобилности и ролите, свързани със социалния пол

и идентичност. Образите на „доброто качество жена“ в изследваните случаи са разкривани чрез домакинските ѝ умения, нейните опит, усет, знания и компетенции, функциониращи като диспозиции в семейното поле. Последиците от това, че жените стават част от съответен мобилен поток ги въвеждат в измерението на две морални определености, в които те прескачат и които преминават – измерението за морална „чистота“ на женския образ и другото, „мръсното“, на символната нечистота, които се конструират различно в различните селища и местните цигански общности. Тези две символни граници са определящи за образа на ромската жена и за престижа и честта на нейния съпруг и род в общността, което намира своите паралели и в анализирани примери за трудово мобилни жени от Централна Азия (срв. Thieme, Siegmann 2010).

Без значение на етническата им (само)определеност и вътре-групова идентичност, практикуваните трудови дейности на местно ниво и мрежите на социална свързаност определят посоката на мобилност на ромската жена. Санкциите на общността се определят от спецификите на образа ѝ в зависимост от пространството на обитаване, религиозната идентичност и други.

Не винаги в наблюдаваните кръгове другите гледат на жената-търговка като на „омърсена“. Обяснение за това може да бъде намерено в експлицитното обозначаване на търговията като „семеен бизнес“. Друг аргумент се основава на телесността и това, че жените търговки „работят“ с горната половина на тялото си, с главата си – те мислят и се пазарят, договарят търговските взаимоотношения. Това се противопоставя на модела, в който жената „работи“ с долната половина от тялото си, което може да бъде наблюдавано в случая с проституирането или други „съмнителни“ и непроверени модели на мобилност в изследването ми и води до прякото преминаване на тези жени в символно „омърсеното“ ниво. Ролята на доверието не е свързана само със създаването на социален капитал и връзки за разширяване на социалните мрежи, но и с „разиграването“ на социалния пол и неговите функционални и ролеви предзададени характеристики.

Обменът на информация може да бъде видян през честта, доверието, символната чистота (репутацията). Тази информация циркулира в мрежите и бива пренасяна както чрез бързите темпове на съвременните технологии – скайп, фейсбук, вайбър, така и чрез активиране на социалните връзки и „развалянето“ на пространството, в смисъла на промяната му, чрез трудовата мобилност и физическото отсъствие. Жените са тези, които регулират преноса на информация, а мъжете са тези, които затвърждават

надеждността на тази информация. В този смисъл, както отбелязва и Бурдийо, залогът или борбата в полетата, що се отнася до властта, се определя от диспозициите, които в случая с трудовата мобилност и културните символи в социалното поле са социално договорени.

При микро-казусите, свързани със семейството в „Столипиново”, и при тези, отнасящи се до Белозем, културните символи се проявяват най-силно в социо-културното и информационното поле. Те се преплитат в различни точки с полето на международния труд и икономическото поле, което се прочита в активирането и действието на различни санкции за контрол. Такива са доверието, престижа, репутацията, честта – символния капитал, който е пунктът на пресичаване и заплитане. Чрез обмяната му чувството на общност се засилва или отслабва, а оттам и символната чистота и власт на жената, която оперира в посочените полета. На локално ниво, от значение са уменията, опита, нюхът на жената, която е била, е или ще бъде мобилна, в договарянето и удържането на културните символи и респективно в задържане или загуба на символния капитал. С натрупване на мобилен опит жената се научава на нови начини на опериране с информационния и символен капитал и респективно с нови способности за оплитане на мрежите на взаимодействие. Тя става по-смела в игрите в полето и поставя все по-големи залози в борбата за власт, като променя правилата на играта, въпреки че продължава да ги спазва.

Джендър договорените роли и образи могат да бъдат прочетени в и са резултат от участието в различни мрежи, които, от своя страна, съчетават едновременно състоянието на мобилност и това на не-мобилност. Чрез посоките на семейната трудова мобилност социалният капитал и заплитането на мрежата от силни и слаби връзки, които подпомагат тази мобилност, може да се говори за промяна в социалния статус на актьорите на мезо и макро ниво, както разкри и теренът в „Столипиново” и Белозем. Независимо от мъжкото господство в изследваните общности, мрежите се оразличават въз основа на това кой оперира с тях – жената или мъжът. Има мрежи, договорени в семейството, които могат да се състоят от джендъризирани мрежи, както и общностни мрежи, налични в определени пространствени ограничения. Това се удостоверява чрез активирането и използването на полезните връзки, с оглед на предприетата стратегия, която освен стратегия за действие е и жизнена стратегия. На локално ниво, обмените в мрежите на не-мобилните, помагат за разбирането на начините за консолидиране на индивидите и символната власт, с която те оперират.

Изхождайки от идеята, че изследваните общности, рамкирани от тяхната географска принадлежност и етническа заклеяемост, функционират на база на „остарели“ традиционни ценности, основаващи се на семейството, очаква се те да бъдат доминирани от мъжкото господство. Символната власт спомага за утвърждаването на мъжкостта, а преминаването на символните граници, може да бъде постигнато чрез мобилността, мислена като *метафизика на номадизма*, а не като застрашаваща *седентаризма* (срв. Cresswell 2006). Това може да доведе до промяна в социалния ред в семейната и в местната общност.

Заклучение

И в двата изследвани случая е в сила изведената теза, която се оформи в отговор на изследователския въпрос след теренното проучване и в хода на изготвяне на текста, че *жените, които са трудово мобилни, боравят по-умело от не-мобилните със своите умения и знание за „оплитане“ на социалните мрежи и инвестират в и използват по-успешно социалния си капитал*. Тази теза се потвърждава по няколко начина.

На първо място, става ясно, че боравенето с и трансформациите на мобилния и икономически капитал, акумулиран от Айлин и Мима и проектиран по-късно във всекидневието им, се отразява на техните знания, компетенции и умения.

На второ място, женските хабитуси могат да бъдат прочетени в оперирането с културните символи – чест, престиж, репутация, доверие, също и символен капитал, които пресичат мъжкото господство, често легитимирано през мрежовите връзки. Мобилните жени в изследваните случаи са принудени да управляват този символен капитал, който има ярък общностен отенък и е непрекъснато проверяван в използваните мрежи. Това довежда или до одобрение на конкретна практика, или до общностно санкциониране и може да доведе до социална мобилност.

На трето място, оплитането на социалните мрежи от наблюдаваните дългосрочно жени се случва чрез условията за необходима реципрочност в мрежите, която в повечето случаи е поддържана от тях. Подхранването на социалните връзки и задържането им в активно състояние, което предполага съвременното им задвижване, насочва към социалния пол и специфичните умения – в случая тези, отнасящи до жени. Това, че са медиатори в множество *полета* и оперирането с капитала, който се обменя в тях, е условие за изпълнението на тази тяхна роля. Този капитал определя и

категориите, с които се свързват ролите им, които, от своя страна, определят динамиките в образите. Айлин и Мима непрестанно договарят своя престиж, степените на доверие, репутацията и символната чистота, отнасящи се до необходимостта да отговарят на културните символи в местната общност. Това се случва чрез инвестирането в и припознаването на активаторите в мрежите тук (у дома) и там (по време на пътя и в държавата-дестинация), които да бъдат приведени в действие в съответната ситуация, според практиката, плана и жизнената стратегия.

На последно място, договарянето е специфична компетенция, отнасяща се по-скоро до женските, а не до мъжките умения за справяне с планирането в семейството и оперирането в социалните мрежи. Договарянето също така е свързано с различните трудови практики, набора от културен капитал и уменията за инвестиция в социалния капитал, който включва и задължителната реципрочност в мрежовите отношения, основно управлявани от жената, поради използването предимно на родствени мрежи и такива на локално ниво. В локалните мрежи не-мобилни жени, които обаче са били мобилни в миналото, непрестанно обменят знание за възможности за започване на работа (в България или чужбина), за възможности за получаване на жилище и подобни „шансове”, свързани с житейския цикъл.

Мобилността се отразява в женските образи, роли и функции като социо-културно и символно конструирани чрез границата „чисто-мръсно” и като маркер за идентичност. Трансформацията на икономическия капитал в символен, социален, културен води до намаляването на мъжкото господство, но не и до неговото унищожение. За жените, които са мобилни, работят, имат семейство, които са търговки, трудовата дейност е начин на живот и част от техния житейски цикъл – тя е работа за семейството, а при все това и работа в посока промяна на социалния статус в семейството и в местната общност.

Знанието за трудовата дейност на жените е проверявано и потвърждавано чрез познатите, приятелите и роднините или социалните връзки, вплетени в мрежите. Тези социални връзки може да не действат като *активатори*. Те обаче винаги носят потенциала да бъдат задействани при различни условия. За да се задействат активаторите в мрежите на мобилната жена или на не-мобилните, които остават у дома, както и механизмите на социален контрол за утвърждаване на социални норми, отнасящи се до женските образи, те трябва да са включени в социалните мрежи, действащи на общностно ниво.

Някои основни изводи

На базата на проведеното изследване на двата случая в „Столипиново“ и Белозем могат да бъдат направени няколко извода. Тяхната приложимост и в други подобни случаи е вероятна, но не може да се смята за общовалидна.

1. Мобилността подпомага изграждането на общностни връзки, тя може да разреши и/или да създаде проблеми, тя може да бъде инструмент за изграждане на икономически, социални или жизнени стратегии в съответните полета, с разнообразни, търсени или не, крайни резултати.
2. Джендър мобилностите са видими на 4 нива: 1) междуличностно; 2) междуобщностно; 3) межкултурно; и 4) междуинституционално.
3. Мобилността е привилегия на овластените, което се свързва с техния символен капитал.
4. Чрез мобилността и обмените в социалните мрежи е възможно предоговаряне и преразпределение на центровете за власт и подчинение.
5. Дори в примери, в които се наблюдава „мъжко господство“ (най-вече в семейството и общността) и дискриминация (от макрообществото), мобилността е възможен път за тяхното „преборване“.
6. Активаторите в социалните мрежи имат функцията да проверяват и утвърждават норми и да регулират поведение чрез обмена на информация и символен капитал.
7. Мобилните жени поставят своите залози в различните полета, чрез своя хабитус, знание и опитност, с което имат възможност да инвестират в социалния си капитал с различни стратегически цели.

Приноси на дисертационния труд

- Изследването: 1. Свързва научните полета за мобилност и джендър чрез социалните мрежи, които са във фокуса на вниманието, в контекста на две ромски общности в България.
2. Предлага задълбочено наблюдение и анализ на два конкретни случая от света на мобилните ромски жени.

3. Проследява обмените в полето на международния труд, както и в икономическото, информационното и социо-културното поле (по Бурдийо) като показва, че мобилността е основен ресурс за символен капитал.
4. Разглежда мобилността и свързаните с нея социални мрежи като създаващи възможности за предоговаряне на власт/подчинение, т.е. за промяна в социалния статус.
5. Прилага модел за изследване на социалните мрежи, който може да бъде използван и от други изследователи.
7. Проучването може да се използва при формулирането и прилагането на местни и/или национални политики, отнасящи се до маргинализирани общности и тяхното „включване” или до миграционни феномени, отчитащи трудовата мобилност на жените и последиците от нея.

Използвана библиография в автореферата

Барова, В. 2008. Семейно-родствени мрежи и сфери на обмен. Родството като икономическа стратегия. В: *Българска етнология*, 4, 5-22.

Бурдийо, П. 1997. *Практическият разум: Върху теорията на дейността*. София: ИК „Критика и хуманизъм”.

Бурдийо, П. 2002. *Мъжкото господство*. София: Изд. „Лик”.

Бурдийо, П. 2005. *Практическият усет*. София: Изд. Фигура

Бурдийо, П. & Л. Вакан. 1993. *Въведение в рефлексивната антропология*. София: ИК „Критика и хуманизъм”.

Кастелс, М. 2004. Възходът на мрежовото общество. *Информационната епоха: икономика, общество и култура, Том I*. София: ЛИК.

Кастелс, М. 2006. Силата на идентичността. *Информационната епоха: икономика, общество и култура, Том II*. София: ЛИК.

Boissevain, J. 1974. *Friends of Friends. Networks, Manipulators, and Coalitions*. Oxford: Basil Blackwell.

Creswell, T. 2006. *On the Move. Mobility in the Modern Western World*. London: Routledge Taylor & Francis Group.

Curran, S. R., A. C. Saguy. 2001. Migration and Cultural Change: A role for Gender and Social Networks? In: *Journal of International Women's Studies*, 2 (3), 54-77.

Granovetter, M. 1983. The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited. In: *Sociological theory, Vol. 1*, 201-233.

Malkki, L. 1992. “National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees.” In: *Cultural Anthropology* 7, no. 1, 24-44.

Thieme, S. & K. A. Siegmann. 2010. Coping on Women's Back: Social Capital-Vulnerability Links through a Gender Lens. In: *Current Sociology*, 58, 715-737.

Публикации по темата на дисертационния труд

Avdzhieva, A. 2015. Labour and Mobility of Roma Women from Plovdiv Area. In: Citlak, B., S. Kurtenbach, D. Gehne. *Global social work: regionale und locale herausforderung der armutszuwanderung aus sudosteuroopa. Dokumentation der internationalen Tagung vom 28.02.2014 an der Fachhochschule.* Dortmund, ISBN: 978-3-946044-01-7, 22-31.

Avdzhieva, A. 2017. Women and Families: Mobility Strategies. In: Citlak, B., S. Kurtenbach, M. Lueneburg & M. Zlatkova. *The new diversity of family life in Europe. Mobile ethnic groups and flexible boundaries.* Germany: Springer, ISBN 978-3-658-17856-7, 149-162.

Avdzhieva, A. 2018. Work, Trade, Gender – about Roma People in Plovdiv. In: *Etudes Balkaniques*, vol. LIV (приета за печат; приложена служебна бележка)